

© KMSKA / Lukas - Art in Flanders VZW

GESCHIEDENIS

Voor Vlaanderen was de aardappelcrisis net zo vormend als de watersnoden voor Nederland

Door Lotte Jensen | 19/02/2024 | 6 min leestijd

De aardappelziekte van 1845 tot 1848 leidde in zowel België als Nederland tot tienduizenden doden. Maar de twee landen hebben die crisis helemaal anders verwerkt. Terwijl de herinnering aan de hongersnood in het noorden vrijwel direct uitdoofde, stuwde die in Vlaanderen het saamhorigheidsgevoel omhoog. De crisis ging zelfs deel uitmaken van het wordingsverhaal van Vlaanderen.

Vlaanderen! Vlaanderen! Nu is die naam een gebed, – eene klacht die oprijst uit een onmeetbaar graf – een doodsschreeuw die vergaat op de lippen der stervenden”. Deze woorden sprak Hendrik Conscience uit op 7 maart 1747 tijdens een muziekfeest in Antwerpen. De opbrengsten van het evenement zouden gaan naar de slachtoffers van de hongersnood die Vlaanderen in zijn greep hield. Conscience gaf een ijzinglekkend beeld van het “rijk des hongernoods”, waarin “halfnaakte mensschimmen” over de woeste velden dwaalden op zoek naar voedsel, “gelijk de raven doen”. Hij riep de toehoorders op om het “arme Vlaanderen” niet te vergeten. Ieder “penningsken” kon een stervende moeder van de dood redden.

Conscience schreef over een gebeurtenis die diep ingreep in de Europese geschiedenis. Door een infectie van de schimmel *Phytophthora infestans* mislukten aardappelooften in Ierland, Schotland, België, Nederland en Pruisen in de jaren 1845-1848. Dat leidde tot grootschalige hongersnoden.

In Ierland stierven meer dan een miljoen mensen en er kwam een massale emigratie op gang naar de Verenigde Staten en Canada. In België en Nederland waren de gevolgen iets minder groot, maar nog altijd dramatisch. Het geschatte aantal doden lag in België tussen de veertig- en vijftigduizend; Oost- en West-Vlaanderen werden veruit het zwaarst getroffen. In Nederland ging het om soortgelijke aantallen: in de jaren 1846 en 1847 was sprake van een oversterfte van respectievelijk 22 en 32 procent. Cholera-uitbraken in 1848 verergerden de situatie.

Van die hongersnoden is de Ierse verreweg het bekendst gebleven. Met de *Irish Famine* komt iedere Ier vroeg of laat wel in aanraking via het onderwijs, kinderboeken, monumenten of tentoonstellingen. Dat ligt anders met de Nederlandse hongersnood, die volstrekt in de vergetelheid is geraakt. De Vlaamse hongersnood heeft op meer aandacht van historici kunnen rekenen. Die heeft nu ook zijn weg naar het bredere publiek gevonden. In de onlangs

Jan Frans Portaels, Portret van Hendrik Conscience, 1870

© Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

TAAL

Deze taalkundige zal niet zwichten, want ChatGPT kan niet dichten

VL ⇄ NL

Versterk het Nederlands, en zes andere actiepunten voor de Vlaams-Nederlandse samenwerking

LITERATUUR

‘Voorbij het menselijke perspectief kijken’: Bronzen Uil-perspectief kijken: Bronzen Uil-winnaar Ramy El-Dardiry en de andere genomineerden over de verhalen achter hun debuten

KUNST

Naomi Velissariou maakt persoonlijke pijn politiek

LITERATUUR

Waarom uitgevers het liefst zwijgen over sensitivity readers

LITERATUUR

Zonder mannetje: lesbische seks in de Nederlandse literatuur

verschenen Canon van Vlaanderen vormt 'De aardappelcrisis. Arm Vlaanderen' een van de zestig vensters.

Een door de schimmel *Phytophthora infestans* aangetaste aardappel

© I. Săček

Waarom is de aardappelziekte in Nederland zo snel in de vergetelheid geraakt, terwijl die wel in de Vlaamse canon staat? Het ging toch om dezelfde ramp? Dat heeft naar alle waarschijnlijkheid te maken met een verschillend proces van identiteitsvorming. In Vlaanderen werd de ramp ingekaderd in het streven van de Vlaamse Beweging. De voedselcrisis fungeerde als een hefboom voor het cultiveren van emancipatoire gevoelens. Het Nederlandse natiebesef werd daarentegen gevoed door een ander type ramp dat zich veel frequenter voordeed: watersnoden.

Vlaamse solidariteit

In juni 1845 dook de aardappelziekte op in Kortrijk, waarna die zich snel over de rest van het land verbreidde. In combinatie met strenge winters en epidemieën zorgden de mislukte aardappeloogsten voor een ongeziene hongersnood. In verschillende dorpen en steden braken hevige rellen uit. Tijdgenoten omschreven de ellende als "le Mal des Flandres" en daarmee werd het fundament gelegd voor de later courante uitdrukking "arm Vlaanderen".

Tal van Vlaamse auteurs reageerden op de crisis, waarbij ze aandacht vroegen voor het lot van de noodlijdenden. Onder hen bevonden zich destijds bekende schrijvers als Conscience, Theodoor van Ryswyck, Jan Van Beers en Pieter Frans van Kerckhoven. Hun hartenkreten waren doortrokken van Vlaamsgezinde gevoelens: ze riepen op om solidair te zijn met de hongerende bevolking en pleitten voor een betere ontwikkeling van de achtergestelde regio.

**De hartenkreten van
schrijvers als Conscience,
Van Ryswyck en Van Beers
waren doortrokken van
Vlaamsgezinde gevoelens: ze
riepen op om solidair te zijn
met de hongerende
bevolking**

Illustratief voor de tendens is het tijdschrift *De Vlaemsche Stem* (1846-1853). In heel wat bijdragen vroegen auteurs aandacht voor de mensonterende taferelen in Vlaanderen. Zo schreef de Oost-Vlaamse pastoor Constant Duvillers tweemaal een "pleitreden voor den armen" op rijm. Tot in detail beschreef hij de wanhoop van de noodlijdenden, waarna hij boeren, burgers en brave mensen die iets konden missen opriep om te helpen.

De aandacht intensiveerde nadat de arts Joseph-Désiré Sigart in het parlement op 12 december 1846 had gesuggereerd dat de crisis

wellicht aan de Vlamingen zelf te wijten was, omdat zij tot een minderwaardig ras behoorden. Domien Sleeckx, een van de oprichters van *De Vlaemsche Stem*, ontstak in woede en schreef een bevolgen stuk over “Vlaemsche zelfopoffering”. Dat Sigart de Vlamingen een “ras van barbaren” durfde te noemen die van beschaving verstoken waren, was volgens Sleeckx beneden alle peil. Het tegendeel was juist het geval. Tijdens de hongersnood kwamen twee verheven deugden van het Vlaamse “volkskarakter” naar boven: de voorbeeldige “milddadigheid” van de welgestelden en de “engengelatenheid” van de noodlijdenden.

De ‘aardappelnood’ stortte Vlaanderen in armoede. Getuige daarvan deze ets ‘Misère des Flandres’ (1848)

© Centrum Agrarische Geschiedenis Leuven

De solidariteit bereikte een hoogtepunt op het al genoemde muziekfeest in Antwerpen, dat door de rederijderskamer De Olyftak werd georganiseerd. De gouverneur van de stad en andere aanzienlijke personen waren erbij. Behalve Conscience gaven ook andere schrijvers acte de présence, onder wie J.A. Delaet, Van Kerckhoven, Van Ryswyk en Van Beers. Volgens het verslag in *Het Handelsblad* ging het die dag behalve om het gebaar naar de noodlijdenden ook om de bevordering van de moedertaal.

Verankering in het collectieve geheugen

De hongersnood werkte in de jaren 1845-1848 als een hefboom om Vlaams saamhorigheidsgevoel aan te wakkeren. Betrokken schrijvers koppelden hun oproepen tot liefdadigheid aan een pleidooi om de regio economisch te versterken en het Nederlands als voertaal te gebruiken. Ze keerden zich tegen het gevoel van achterstelling, in het bijzonder ten opzichte van Wallonië.

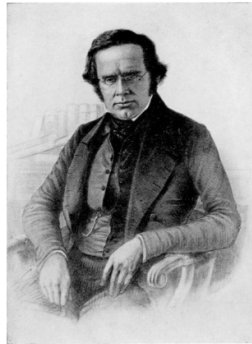
Eugène Laermans, *Landverhuizers*, 1896. Armoede dwong veel Vlamingen te emigreren

© XMSKA / Lukas - Art in Flanders VZW

In de decennia daarna hielden verschillende schrijvers de herinnering levend. Zo schreef Van Ackere-Dolaeghe in 1869 gevoelige verzen ter herinnering aan de “aardappelnlaag” en

publiceerde Conscience een indringend verhaal, *Een goed hart* (1872). De hongersnood ging geleidelijk aan ook deel uitmaken van het bredere wordingsverhaal van Vlaanderen. Zo werden de fundamenteën gelegd om dat narratief verder uit te breiden naar de staande uitdrukking “arm Vlaanderen”.

Dat verklaart ook de vrij constante aandacht voor de Vlaamse hongersnood in het werk van twintigste-eeuwse en hedendaagse historici, die de hongersnood aanwijzen als een belangrijke episode in het proces van Vlaamse natievorming. Onder meer Lode Wils, Karel Van Isacker, Gita Deneckere, Maarten Van Ginderachter en Kevin Absillis plaatsten deze voedselcrisis in een breder historisch, politiek en cultureel perspectief. Zo bezien is de opname van die gebeurtenis in zowel *De Wereldgeschiedenis van Vlaanderen* als de *Canon van Vlaanderen* een logische vervolgstap: de bouwstenen lagen al klaar in doorwrochte studies.

Ottho Gerhard Heldring

Het contrast met de Nederlandse herinneringscultuur kan haast niet groter zijn. Daar raakte de hongersnood vrijwel direct in de vergetelheid. De cholera golf van 1848 maakte meer pennen los dan de hongersnood en de aardappelcrisis ging al snel op in het bredere armoedevraagstuk van die dagen. Als men al over de hongersnood schreef, dan was het vertoog omkleed met schaamte of sociaal activisme, dat niet specifiek aan een Nederlands natiegevoel was verbonden. De hervormde predikant Ottho Gerhard Heldring drong bijvoorbeeld aan op het afschaffen van belastingen op voedsel voor de armen.

Belangrijker nog was dat de aandacht van de Nederlandse media vooral uitging naar die andere grote vijand van de Nederlanders: het wassende water. De overstromingen van 1855 en 1861 spoelden al snel iedere herinnering aan de hongersnood weg. De twintigste eeuw voegde daar nog enkele omvangrijke catastrofes aan toe, zoals de Zuiderzeevloed van 1916 en de Watersnoodramp van 1953. Die laatste gebeurtenis zou uitgroeien tot hét historische ijkpunt van Nederland en werd opgenomen in de *Canon van Nederland*.

In Nederland spoelden de overstromingen van 1855 en 1861 al snel iedere herinnering aan de hongersnood weg

De Watersnoodramp was bovendien te koppelen aan een verhaallijn die de nationale trots wél kon voeden. Want waren Nederlanders niet juist door die overstromingsrampen de beste dijkenbouwers ter wereld geworden? Had de Watersnoodramp niet ook geleid tot het achtste wereldwonder, de Deltawerken?

Terwijl de herinnering aan de hongersnood in Nederland vrijwel direct uitdoofde, wist die in Vlaanderen het saamhorigheidsgevoel en de bijbehorende emancipatiedrift juist omhoog te stuwten. De crisis vormde zo een motorisch moment in het ontstaan van de Vlaamse Beweging. Niet voor niets eindigde Conscience zijn redevoering in 1847 met dit hoopvolle perspectief: “misschien zal het schoone Vlaanderen nog eens het hoofd uit het graf verheffen, en aan den hemel der natiën blinken als de star der nijverheid en der volkskracht!”. Hongersnood en Vlaams zelfbesef waren van meet af aan twee zijden van dezelfde medaille.

Met dank aan Kevin Absillis.

AARDAPPELZIEKTE

VLAAMSE BEWEGING

HONGERSNOOD

neerlandica, filosoof en cultuurhistorica. Hoogleraar
Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis bij de afdeling
Nederlandse taal en cultuur aan de Radboud Universiteit
Nijmegen

